

УДК 338.4:332.467

І. П. Скороход

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ

У статті проаналізовано питання соціалізації економіки як однієї з ключових складових світової економічної трансформації, в основі якої лежить все більш тісна інтеграція приватних і громадських початків, властива сучасній змішаній економіці. Вона проявляється у соціальній переорієнтації виробництва, гуманізації праці і життя людей, пом'якшенні соціальної диференціації і зростанні значення соціальної сфери, інших явищ і процесів і є такою актуальною для економіки України.

Ключові слова: соціалізація економіки, суспільно-економічні відносини, соціальні чинники, соціальна політика, економічна «теорія добробуту», людський капітал.

Широке відображення проблема соціальної орієнтації перехідної економіки та аналіз форм і методів реалізації соціальної політики знайшли в працях відомих українських вчених Ю. Бажала, В. Базилевича, Л. Бесчасного, О. Беляєва, В. Богині, В. Ворони, А. Гальчинського, В. Гейця, В. Єрьоменка, Ю. Зайцева, І. Лукінова, С. Мочерного, А. Нестеренка, Ю. Пахомова, А. Чухна, М. Шульги та інших, а також відомих російських економістів Л. Абалкіна, А. Бузгаліна, Т. Заславської, В. Іноземцева, Л. Колганова, А. Лівшиця, В. Орешина, А. Петрова, В. Радаєва та інших.

Представлено основні елементи теоретико-методологічного аналізу визначення об'єктивної необхідності та змісту соціалізації економіки як невід'ємної складової сучасного економічного розвитку, а також виявлення її напрямів у перехідній економіці України.

Перехід України до нових суспільно-економічних відносин супроводжується принциповими зрушеннями у соціальних орієнтирах розвитку економіки. Всебічний розвиток та задоволення потреб людини, які є метою економічного прогресу, вимагають загальної соціалізації економічної системи, що реалізується через створення умов для зростання життєвого рівня населення, розвиток трудового потенціалу, недопущення надмірної диференціації за рівнем доходів, проведення пенсійної реформи, надання адресної соціальної допомоги малозабезпеченим верствам суспільства, всебічний розвиток освіти, культури, підвищення рівня охорони здоров'я.

У зв'язку з цим, необхідність врахування соціальних чинників в економічному розвитку нашої країни надає надзвичайної актуальності вивченню процесів соціалізації сучасної ринкової економіки. Економічні реалії сучасного світу переконливо доводять, що побудова соціально-ринкової моделі економіки вимагає теоретичного переосмислення та практичного дослідження місця й ролі соціальних чинників у системі економічного розвитку.

Особливе місце в сучасній економічній науці займає економічний механізм соціалізації економіки, який являє собою сукупність економічних і організаційних форм, методів та заходів, які використовуються державою для забезпечення умов життєдіяльності людей. Цей механізм реалізується через проведення та впровадження державою соціальної політики, а також політики регулювання доходів, політики зайнятості, податкової, бюджетної політики тощо. Тому соціалізація економіки це — діяльність держави або фірми, яка скерована прагненням окреслити та направити сукупність індивідуальних процесів у бажаному напрямку, а саме отримати соціально та економічно активне суспільство, яке буде адаптоване до діючої моделі в державі та відповідатиме існуючим потребам [1].

Тому в сучасних умовах, коли є актуальним вибір цілей і моделі системної трансформації економіки України, місце держави у забезпеченні цього процесу, залежить від факторів, значна частина яких є динамічними. За будь-яких умов, ефективність моделі неможлива поза певною системою мотивів і цінностей, які б забезпечили активну поведінку людини у цих трансформаційних процесах, що передбачає цілеспрямоване використання вимог і взаємовпливів соціальних законів, які формують соціальне середовище, де функціонують та реалізують свої потреби суб'єкти економічної діяльності. Причинно-наслідкові зв'язки цих законів охоплюють, насамперед, систему відносин, яка виникає між економічними суб'єктами у сфері прийняття рішень щодо цілей соціально-економічного розвитку, визначають принципи формування та функціонування соціальних зв'язків, суть яких полягає у створенні, через систему відповідних соціальних норм та інститутів, умов координації та кооперації діяльності цих суб'єктів заради взаємної вигоди, внаслідок чого і відбувається економічне зростання, збагачення та розвиток людського і соціального капіталу.

Законодавча база спрямовує суспільство у русло відносин, які б сприяли ефективному використанню економічних законів, установлюючи загальноприйнятні правила людської поведінки, формуючи певну етику договірної поведінки суб'єктів господарської системи, виставляючи та конкретизуючи вимоги до суспільства (його окремих підсистем), яке повинно забезпечити підвищення рівня реалізації принципу соціальної справедливості у системі економічних відносин при збереженні духовних цінностей, оточуючого середовища, на основі підвищення рівня та якості життя, загального рівня культури та соціальної відповідальності за процеси, що відбуваються в економіці.

Основними суспільними формами прояву та реалізації взаємодії ринкових і соціальних законів на макрорівні виступають такі інститути та інструменти, як соціальна справедливість, соціалізація економіки, яка проявляється, насамперед, у трансформації стратегічних цілей розвитку, появі нових пріоритетів, нових інститутів, що забезпечують функціонування та реалізацію соціальних зв'язків в економічній сфері (зокрема, таких як: соціальна ринкова економіка, соціальний капітал, соціальна конкуренція, соціальне партнерство, середній клас).

Сам термін «соціалізація» прийшов з політекономії, його початковим значенням було «усуспільнення» землі, засобів виробництва і т. ін. Автором терміну «соціалізація» стосовно людини, очевидно, є американський соціолог Ф. Г. Гідінгс, який у 1887 р. у книжці «Теорія соціалізації» вжив його в значенні, близькому до сучасного, — «розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя» [2].

Проте осмислення проблеми соціалізації почалося задовго до поширення відповідного терміну. Вона завжди була в центрі уваги філософів, письменників і авторів мемуарів, а в останній третині XIX ст. почала інтенсивно досліджуватися соціологами і соціальними психологами [3].

До утвердження теорії соціалізації як самостійної галузі відповідні дослідження відбувалися в рамках інших, традиційних проблем дослідження людства. З появою в науковому обігу поняття «соціалізація» сталася переорієнтація цих робіт у нове русло і до середини XX ст. соціалізація перетворилася в самостійну міждисциплінарну галузь досліджень. Сьогодні проблему соціалізації або її окремі аспекти вивчають теоретики філософії, етнографії, соціології, психології та представники інших наук.

Питання соціалізації економіки з боку макроекономічних аспектів, відображені в працях економістів «теорії держави загального добробуту». Представниками цієї школи можна назвати Дж. Гелбрейта, Г. Мюрдаля, Р. Тітмуса, Е. Хансена. Ці питання досліджені також у роботах теоретиків «соціального ринкового господарства» — А. Мюллер-Армака, О. фон Нейлл-Бройнінг, Л. Ерхарда і в працях представників теорії «економіки суспільного сектора» — Е. Аткинсона, Дж. Стігліца.

Особливості соціалізації з боку мікрорівня розглядаються «економічною теорією добробуту», представниками якої є А. Бергсон, П. Самуельсон, А. Сен; теорією суспільного вибору, представленою роботами Дж. Бьюкенена, Г. Беккера, К. Ерроу, а також новою інституційною «економікою угод» в особі Р. Буайє, А. Орлеана, Л. Тевено, О. Фавро.

Питанням соціалізації перехідної економіки присвячені праці прихильників теорії зменшення соціальної складової в економічній політиці держави: Л. Бальцеровіча, Я. Корнаї, Д. Ліптона, А. Ослунда, Дж. Сакса, а також прихильників її збереження — К. Клега, Г. Колодко, П. Мерелла, М. Олсона, Г. Роусера, Дж. Стігліца.

Початок дослідженням категорії «людського капіталу» як економічного фактора в процесі соціалізації в 60-х роках 20 століття поклав американський вчений Т. Шульц. Серед основних його праць — «Сільське господарство в нестабільній економіці» (1945), «Економічна організація сільського господарства» (1953), «Економічна цінність освіти» (1963), «Перетворення традиційного сільського господарства» (1964); «Економічний розвиток і сільське господарство» (1968), «Вкладення в людський капітал: роль освіти та наукових досліджень» (1971), «Інвестиції в людей: економіка якості населення» (1981) та ін.

Співвітчизник Т. Шульца Г. Беккер також зробив внесок у розробку теорії «людського капіталу», обґрунтувавши інвестиції в цей фактор через

вкладення коштів у комплекс певних соціальних заходів: загальна і професійна освіта, охорона здоров'я, культура, виховання та інші.

Виходячи з визначення поняття соціалізації відносно особистості чи індивіда, які пристосовуються або іншими словами входять в уже існуючу та складену систему суспільства, можна дати визначення такому процесу як соціалізація економіки. Соціалізація економіки — одна з ключових складових світової економічної трансформації, в основі якої лежить все більш тісна інтеграція приватних і громадських інтересів, властива сучасній змішаній економіці [4]. Вона проявляється у соціальній переорієнтації виробництва, гуманізації праці і життя людей, пом'якшенні соціальної диференціації і зростанні значення соціальної сфери, в інших явищах і процесах. Соціальна орієнтація пронизує всі сфери економіки розвинених країн Заходу. Центром соціально-економічного розвитку стає людська особистість з її різноманітними потребами. Відбуваються якісні зрушення в системі потреб, структурі попиту і споживання, образі і якості життя, умовах розвитку людини.

Ознакою соціалізації економіки служить загальне зростання доходів населення, національного добробуту. У 1970–2010 рр. реальні доходи на душу населення в розвинених країнах Заходу і Японії зросли в 2–3 рази, а, наприклад, у країнах з нордичною соціальною моделлю, доходи 10 % найбільш багатих верств населення перевищують не більше, ніж у 6–7 разів доходи 10 % найбідніших прошарків. Загалом в світовій практиці зустрічається велика кількість моделей соціалізації. Але можна виділити дві діаметрально протилежні за роллю держави та ринку в ній. Однією з існуючих граничних моделей є Нордична (Скандинавська), що проводить активну перерозподільчу соціальну політику і монопольна роль у соціальній підтримці громадян відводиться державним інститутам. В ній формується особливий тип «соціально-трансфертної держави», соціальні витрати якої ростуть як в абсолютному, так і у відносному вираженні, хоча і різними темпами в різні періоди. В даний час у державах з такою моделлю на соціальні потреби країною витрачається від однієї чверті до половини валового внутрішнього продукту [5]. Зростають витрати на розвиток людського потенціалу і соціальної інфраструктури. Соціальні інвестиції і, насамперед, інвестиції в людський капітал збільшуються швидше, ніж інвестиції в матеріально-речові елементи капіталу. Схожі тенденції соціалізації економіки притаманні й іншій граничній моделі соціалізаційних процесів, а саме Північноамериканській моделі. Але головною відмінністю даної моделі є те, що основну роль у соціальній підтримці громадян держава перекладає на ринковий механізм. Дана модель надає більшої мотивації економічним суб'єктам, але така модель є більш вразливою і з соціальної точки зору розглядається як менш справедлива.

Потрібно також відмітити, що сучасні моделі, які описують фактори економічного зростання, приділяють особливу увагу якості інститутів як найбільш довгостроковому джерелу економічного розвитку країни. До числа базових інститутів, що забезпечують довгострокове економічне зростання, можна віднести системи прав власності і контрактних відносин між

економічними агентами. Оскільки в більшості країн охорону прав власності та захист контрактів здійснює держава, від якості та ефективності державного управління багато в чому залежить економічне зростання.

Вся історія людської діяльності — це процес пошуку гармонії сфер суспільного життя, органічної єдності людини й суспільства, людини й людини. Відбиток тих соціальних рішень, яких вимагала потреба збереження цілісності суспільства і забезпечення цивілізаційних засад розвитку, залишився здебільшого в літературній і, певною мірою, у практичній спадщині. Сьогодні знання про суспільство і міру його соціальності є більш змістовним, глибоким і ґрунтовним, ніж раніше. Але через наявність протиріч і неприйнятної з точки зору параметрів добробуту соціальної архітекτονіки суспільства теоретичні пошуки щодо обґрунтування категорії «соціалізація економіки» тривають і сьогодні.

Як самостійна течія економічної думки соціалізація оформилася впродовж XX століття. Перша наукова течія до останніх років існування СРСР пов'язувала соціалізацію з процесом засвоєння людським індивідом певної системи знань, норм і цінностей, а друга трактувала її як збільшення частки державної влади і державних послуг. Проте з переходом до ринкових засад господарювання з забезпеченням соціальної орієнтації економіки зміст тлумачення категорії «соціалізація економіки» дещо змінився і перейшов у площину наповнення економічної системи компонентами соціальності. Досить перспективним є трактування спрямованості соціалізації на олюднення результатів економічних процесів і її відтворення через розвиток форм привласнення людиною умов, процесу і результатів виробництва, зростання частки вільного часу, поліпшення соціальної інфраструктури.

Соціалізацію як процес можна визначити діями щодо забезпечення готовності членів суспільства до відповідних вимог суспільних інститутів і створення умов для реалізації суб'єктами економіки політики відповідальності в контексті взаємообумовленого функціонування й розвитку згідно з стандартами сучасної цивілізації [5]. За своєю сутністю соціалізація здебільшого пов'язується з формуванням матеріальних і мотиваційних передумов до повернення певних груп населення на шлях самостійної і активної трудової діяльності.

Проблему соціалізації економічних функцій держави економічна теорія визначає в контексті того, що ринкова система господарювання не може ліквідувати нерівномірний розподіл доходів, тому держава змушена втручатися в систему розподілу доходів за допомогою формування відповідної системи перерозподілу, соціального страхування і соціального забезпечення. Те, що економіка при глобалізації сама по собі не здатна вирішити проблему рівномірного розподілу доходів і, відповідно, проблему бідності доводить той факт, що в умовах глобалізації нерівномірність у розподілі доходів не тільки не зникає, але й наростає. У глобальній економіці немає таких сил, які були б зацікавлені, щоб рівень доходів всіх громадян знаходився на прийнятному для людини рівні та дозволяв забезпечити їй нормальне існування.

Обмеженість сучасної практики соціалізації виявляється в тому, що вона ще залишається локальною і прагне забезпечити засвоєння знань, соціальних і культурних цінностей, оволодіння певними навичками практичної діяльності. Відповідно до суспільної природи продуктивних сил і тих змін, які відбуваються в них під впливом соціалізації, має соціалізуватися господарський механізм. Соціалізація господарського механізму є надзвичайно важливим процесом соціальної спрямованості, оскільки через його відносну автономність в економічній системі зміни в ньому можуть відбуватися неадекватно до змін у глибинних шарах економічних відносин. Саме варіативністю господарського механізму пояснюються розбіжності в мірі соціальності економічних систем різних країн за загальної їх соціальної орієнтації. Ця обставина є визначальною і для порозуміння природи виникнення й існування соціальних деформацій.

Методологічні підходи щодо соціалізації господарського механізму важливо відмежувати від уявлень про автоматизм, саморегуляцію економічних відносин, від уявлень про те, що суперечності, властиві цим відносинам, не можуть стати антагоністичними, деформуватися і перетворитися на гальмо не те що соціальної динаміки, а й соціальних зрушень.

Складний взаємозв'язок продуктивних сил, виробничих відносин і системи державного регулювання економіки характеризується, передусім, тим, що основу цієї системи забезпечує людина. Вона є одночасно головною складовою продуктивних сил, носієм виробничих відносин, суперечностей та інтересів і реальним чинником суспільства, який має приводити в дію продуктивні сили загалом, виробничі відносини і господарський механізм для досягнення конкретних соціальних цілей. Очевидно, що соціалізація господарського механізму є складним процесом, який для досягнення динамічного взаємозв'язку продуктивних сил і виробничих відносин передбачає соціалізацію розподільчих відносин, механізмів вирішення суперечностей і усунення деформацій, узгодження економічних інтересів індивіда і груп людей, індивіда і суспільства та державного регулювання соціально-економічних процесів.

Унаслідок цього розроблення заходів щодо здійснення процесу соціалізації економічної системи має виходити з потенціалу можливих наслідків соціалізації її окремих детермінант які є характерними для України. Існуюча теоретична база, яка вивчає процеси соціалізації на мікро- та макрорівні повинна бути використана для реформування економіки України.

Список літератури

1. Гришкін В. О. Соціалізація економіки як реальність сучасного загальноцивілізаційного розвитку / В. О. Гришкін // Актуальні проблеми економіки : Том 10 : збірник наукових праць. — Д. : Навчальна книга, 2001.
2. Гиддингс Ф. Г. Основания социологии / Ф. Г. Гиддингс. — Киев-Харьков, 1898.
3. Матвієнко В. Я. Соціальні технології / В. Я. Матвієнко. — К. : Українські пропілеї, 2001.
4. Савчук В. С., Зайцев Ю. К. Глобалізація та соціалізація світової економіки: потреби, шляхи, проблеми / В. С. Савчук, Ю. К. Зайцев // Вчені записки : Наук. збірник. Вип. 3. — К. : КНЕУ, 2001. — С. 250–257.

5. Волков А. Швеция на пути к выздоровлению / А. Волков // Мировая экономика и международные отношения. — 1997. — № 6.
6. Волков Ю. Г. Социология : учебник / Ю. Г. Волков. — Изд. 2-е, испр. и доп. — М. : Гардарики, 2003.
7. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Э. Дюркгейм ; пер. с фр., составление, послесловие и примечания А. Б. Гофмана. — М. : Канон, 1995.

И. П. Скороход

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СОЦИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

Резюме

В статье проанализированы вопросы социализации экономики как одной из ключевых составляющих мировой экономической трансформации, в основе которой лежит все более тесная интеграция частных и общественных начал, свойственная современной смешанной экономике. Она проявляется в социальной переориентации производства, гуманизации труда и жизни людей, смягчении социальной дифференциации и росте значения социальной сферы, других явлений и процессов и является такой актуальной для экономики Украины.

Ключевые слова: социализация экономики, общественно-экономические отношения, социальные факторы, социальная политика, экономическая «теория благосостояния», человеческий капитал.

I. Scorohod

Odessa I. I. Mechnikov National University

THEORETICAL ASPECTS ECONOMY ECONOMIC SOCIALIZATION

Summary

The article analyzed the issue of socialization of the economy as a key component of the global economic transformation, which is based on the increasingly close integration of private and public principles inherent in modern mixed economy. It manifests itself in social reorientation of production, humanization of work and life, mitigation of social differentiation and increasing the value of social and other phenomena and processes and is so important to the economy of Ukraine.

Key words: socialization of the economy, socio-economic relations, social factors, social policy, economic «theory of well-being» human capital.